

A HELYNÉVGYŰJTÉS ELMÉLETE ÉS MÓDSZEREI

6. Feldolgozó munka az
előnyelvi gyűjtés során

6. FELDOLGOZÓ MUNKA AZ ÉLŐNYELVI GYŰJTÉS SORÁN

- 6.1. Gyűjtés és feldolgozás
- 6.2. A gyűjtési napló
- 6.3. A feldolgozó munka formai kerete
- 6.4. A helynévadatok lejegyzése
  - 6.4.1. A helynévalak megállapítása
  - 6.4.2. A fonetikus lejegyzés
  - 6.4.3. A helynevek helyesírása
- 6.5. A név jelöltjére vonatkozó ismeretek
- 6.6. A név nyelvi jellegére vonatkozó ismeretek
- 6.7. A hiányzó információk kiegészítése

6.1. GYŰJTÉS ÉS FELDOLGOZÁS

Az interjúkészítést és az interjúk anyagainak feldolgozását célszerű váltakozva végezni.

- A gyűjtés és a feldolgozás menete függ attól, hogy milyen körülmények között végezzük a gyűjtést,
- Függ továbbá a település méretétől és a lakosság létszámától,
- valamint attól, hogy az interjúkról tudunk-e hangfelvételt készíteni.

6.2. A GYŰJTÉSI NAPLÓ

- Mikor, hol és kivel/kikkel készítettünk interjút?
- Milyen módszerrel és milyen eszközzel gyűjtöttünk adatokat?
- Mikor végeztük el a gyűjtött anyag feldolgozását?
- Milyen források segítettek a gyűjtésre való felkészülést?
- Milyen történeti forrásokat dolgoztunk fel a munka során?

Gyűjtési napló fiktív adatokkal

idő	helyszín	az esemény típusa	a rögzítés módja	adatközlő neve / mű címe	megjegyzés
2022.03.20.		forrásátadás		Nagy Fanni: Keresztúr helynevei, szakdolgozat (a MNHP adatbázisából)	
2022.03.23–24.		forrás feldolgozása		Nagy Fanni: Keresztúr helynevei, szakdolgozat	
2022.03.25.		forrás feldolgozása		Tamás Gáspár: Keresztúr. Múlt és jelen, monográfia	
2022.04.01.	Keresztúr, Felszeg, az adatközlő lakása	interjú	diktafon és jegyzet	Kiss Lajos	a Nagy Fanni-féle gyűjtés és a Tamás Gáspár-féle monográfia helyneveinek kikérdezésével
2022.04.04.		interjú feldolgozása		a Kiss Lajos által adott interjú	
2022.04.06.	Keresztúr, a település külterülete	interjú és határjárás	jegyzet	Szabó János	a Nagy Fanni-féle gyűjtésben és a Tamás Gáspár-féle monográfiában szereplő helynevek, valamint a Kiss Lajos által említett helynevek kikérdezésével
2022.04.08–09.		interjú feldolgozása		a Szabó János által adott interjú	
2022.04.12.	Keresztúr, Kotszeg, az adatközlők lakása	interjú	diktafon	Kovács András és Kovács Piroska	a Nagy Fanni-féle gyűjtésben és a Tamás Gáspár-féle monográfiában szereplő helynevek, valamint a Kiss Lajos és a Szabó János által említett helynevek kikérdezésével
2022.04.15.		interjú feldolgozása		a Kovács András és Kovács Piroska által adott interjú	

6.2. A GYŰJTÉSI NAPLÓ

- Azok a gyűjtők, akik a *Magyar Nemzeti Helynévtár Program* keretében végeznek munkát, a gyűjtési napló vezetéséhez egységes űrlapot használnak.
- A gyűjtők által készített naplók a program adatbázisába is bekerülnek.
- Ezek a dokumentumok – a település törzslapjával együtt – fontos szerepet töltenek be a helynévtár tudományos megbízhatóságának ellenőrzésében.
- A naplót a gyűjtők a munka megkezdésekor kapják meg a program irányítótól benne minden olyan forrás feltüntetésével, amelyre a gyűjtőmunka során szükségük lesz, és amelyet ezzel egyidejűleg ugyancsak megkapnak.

6.3. A FELDOLGOZÓ MUNKA FORMAI KERETE

- Az interjúk során összegyűjtött információk többféle formában dolgozhatók fel:
- hagyományosan, cédulázással (gyűjtőlap használatával),
- digitálisan, táblázatos formában.
- A **cédulán** és/vagy a **táblázatban** a következő információkat rögzítjük:
- a **helynév**, illetve az egyazon objektumhoz tartozó különböző névváltozatok a helyi kiejtésnek megfelelő fonetikus lejegyzéssel
- annak az **adatközlőnek** a neve/monogramja vagy az a **forrásmunka**, akitől vagy amelyből az adott névforma, illetve az arra vonatkozó információ származik
- bizonyos típusú (főképpen a lexikálisan nem áttetsző) nevek esetében a nevek **helyragos alakja**
- a hellyel, az **objektummal** kapcsolatos **információk**
- a **névhez** mint nyelvi elemhez kapcsolódó **információk**

6.3. A FELDOLGOZÓ MUNKA FORMAI KERETE

- **cédulázás**
- Az objektumokhoz rendeli hozzá az adatokat
- A5-ös vagy annál kisebb méretű) cédulák
- kézírással vagy akár számítógéppel
- A feldolgozó munka részeként már a gyűjtés során meghatározhatjuk a népnyelvi alakok alapján létrehozott köznyelvi, **standardizált névformákat**. A szinonim nevek összetartozását jelző ún. **táblanevet** azonban célszerű később, az élőnyelvi gyűjtés befejezését követően megállapítani.
- Valós adatokkal kitöltött cédulákat [itt tekinthet meg](#).

6.3. A FELDOLGOZÓ MUNKA FORMAI KERETE

- **digitális táblázat**
- A táblázat egyes mezőinek (oszlopainak) tartalma megegyezik a névcédulákon szereplő kategóriákkal. Lényeges különbség azonban, hogy a táblázat egy-egy sorába (rekordjába) minden esetben csak egyetlen helynévforma (névadat) kerül be.
- Valós adatokkal kitöltött táblázatot [itt tekinthet meg](#).
- Az adatfeldolgozás mindkét módszerének vannak előnyei és hátrányai egyaránt. A cédulázás segítségével jobban áttekinthető az objektumokhoz tartozó nevek összessége, és ezzel együtt szemléletesebben megmutatkozik a még hiányzó információk köre, jellege is. A táblázatos feldolgozás előnyösebb egy-egy név vagy információ keresése szempontjából, továbbá a későbbiek során, a munka végső fázisában gyorsabb lehet az adatoknak a *Magyar Nemzeti Helynévtár* (ugyancsak táblázatos) adattárába történő feltöltése is. A két módszer között **a gyűjtő szabadon választhat.**

6.4. A HELYNÉVADATOK LEJEGYZÉSE

- Az élőnyelvi helynévadatok lejegyzésében az alábbi három fő szempontot kell figyelembe venni:
- A szövegekből kiemelve meg kell állapítani **a helynevek tényleges alakját**, vagyis a szerkezetüket, a lexikális összetételüket.
- A neveket a helyben használatos, többnyire nyelvjárási jellegű kiejtési formában, **fonetikusan** kell lejegyezni.
- A helyneveket – mind nyelvjárási, mind pedig köznyelvi formáikban – **a magyar helyesírás szabályainak megfelelően** kell (az egybeírás – különírás tekintetében) rögzíteni.

6.4.1. A HELYNÉVALAK MEGÁLLAPÍTÁSA

„Gyerekkoromban az *Akácfa utcában* laktunk.”

„De sokszor őriztem libákat a *Kerek-réten!*”

„Utóbb meg kinn dolgoztam a *Csikókarámnál.*”

A különféle helyekről beszélve gyakran használunk földrajzi közneveket (pl. *falu, hegy, patak, tanya, kút* stb.), amelyekkel a helyek fajtáit jelöljük meg. Ez a szófajta egyúttal a helynevek szerkezetében is jellegzetes lexikális elemként szerepel.

Debrecen város, Balmazújváros, Tisza folyó

Berettyó ~ Folyó ~ Berettyó-folyó

A helyneveknek általában is jellemző sajátossága az, hogy az élőnyelvi kommunikációban nem ritkán többféle változatban is használatosak. Ez a fajta többnevűség a helynevek minden fajtájában megjelenik. A **helynévváltozatok**nak több típusát különíthetjük el, ezeket a gyűjtés során a rájuk jellemző nyelvhasználati jegyekkel együtt (pl. „ritkán használják”, „csak az idősebbek ismerik” stb.) le kell jegyezni.

6.4.1. A HELYNÉVALAK MEGÁLLAPÍTÁSA

- A **szinonim nevek** ugyanannak az objektumnak különböző motiváció alapján létrejött megnevezései. Egy hajdúböszörményi épület megnevezésére például a helybeliek a [Méhésház](#) ~ *Mézőki lak* ~ *Molnár Zsiga bácsi tanyája* ~ *Erdéslak* neveket egyaránt használják.
- **Alakváltozat**nak tekintünk minden olyan névformát, amely legalább egy morfémai eltérést mutat egy másik, vele azonos objektumot jelölő névformától. Az eltérés lehet lexikális elemnyi (pl. *Tócsa* ~ *Tócsa-patak*) vagy toldalékmorfémai (pl. *Kenderszer* ~ *Kenderszeri*).
- Figyelemmel kell lennünk továbbá a **hangtani változatok** meglétére is, amelyek rendszerint a nyelvjárási és a köznyelvi (vagy regionális köznyelvi) kiejtés közötti különbséget mutatják (pl. *Döbrés* ~ *Döbris*).

6.4.2. A FONETIKUS LEJEGYZÉS

- A helynévgyűjtés során az élőnyelvi adatokat (legyenek ezek helynevek vagy [hosszabb szövegek, magyarázatok](#)) az adatközlők által használt kiejtés jelölésével kell lejegyezni. A lejegyzéshez a **magyar egyezményes hangjelölést** célszerű használni.
- helyi dialektus
- Mindenképpen jelölni kell azonban a helyesírás által tükrözött formától, vagyis a köznyelvitől eltérő ejtést! Ennek értelmében **jelölni kell** az alábbi hangtani jelenségeket:

- az adott nyelvjárás hangjainak (fonémáinak) köznyelvitől eltérő alapvariánsait: az *ĕ*, *á*, *ā* hangokat (pl. *Csorda-hegy* ~ *Csorda-hĕgy*, *Kis-arató* ~ *Kis-árátó*, *Pogrányi út* ~ *Pogrānyi út*), a diftongusokat (pl. *Csárda-legelőü*, *Közlekedő* ~ *Közlekedöü*, *Rákóci-kert* ~ *Rákouci-kert*). A kettőshangzókat egységesen lebegő diftongusként, a betűk alatti összekapcsoló jellel jelöljük.
- Jelölni kell, ha a magánhangzó ejtése egy másik magánhangzó képzési sávjába tolódik át (pl. *Fehér-halom* ~ *Fehír-halom*, *Kőmőgi* ~ *Kűmēgi*).
- Jelölni kell a hangok betoldódását, például a hiátustöltést (pl. *Téjesz*, *Brassó-ér* ~ *Barassó-ér*, *Pijarc*, *Tekenyő-vőgy*).
- Jelölni kell a hangok kiesését (pl. *Sír-domb-tábla* ~ *Sír-dom-tábla*).
- Jelölni kell a mássalhangzók nyúlását és a köznyelvitől eltérő rövidülését (például *szőllő*, *lapossa*, *tanító*). A magánhangzók esetében a fonetikai helyzetből adódó nyúlást (pl. a félhosszú ejtést) nem jelöljük, jelöljük viszont a mássalhangzó-kiesést követő magánhangzónyúlást (például *āsóu*, *bēsőü*).

- A „**hagyomány elve**” miatt a magyar helyesírásban megőrződött, régies írásmódú alakokat, mivel nem a tényleges kiejtést tükrözik, a fonetikus lejegyzés során kerülni kell, és a kiejtés szerint kell lejegyezni:
- A helyesírás *ly* betűjét csak a palóc nyelvjárásokban meglévő palatális (lágý) *l* hang jelölésére használjuk, amennyiben az adatközlők az *ly* helyén *j*-t vagy *l*-et ejtenek, a ténylegesen ejtett hangot kell lejegyezni (pl. *Kastéj*, *Focipája*, *Gólás* ’Gólyás’).
- A régies írásmódú neveket a kiejtésük szerint kell lejegyezni: *aa* helyett *á* (pl. *Gaal* → *Gál*), *eö*, *ew* helyett *ö* (*Eötvös* → *Ötvös*, *Thewrewk* → *Török*), *y* helyett *i* (*Kölcsey* → *Kölcseji*), *ch* helyett *cs* (*Madách* → *Madács*), *cz* helyett *c* (*Czuczor* → *Cucor*), *s* helyett *zs* (*Jósika* → *Józsika*), *th* helyett *t* (*Csáth* → *Csát*), *w* helyett *v* (*Wesselényi* → *Veselényi*), *ss* helyett *s* (*Kossuth* → *Kosút*) stb. Ugyanez érvényes az idegen nyelvek helyesírásával írott szavakra is, ezeket is a kiejtett alakjukban kell lejegyezni (például *Koch* → *Koh*).

- A nyelvjárási adatok és a hosszabb élőnyelvi szövegek lejegyzésekor **nem jelöljük** azokat a mássalhangzó-törvények működése során keletkező változásokat, amelyek a köznyelvi kiejtéssel azonos formát eredményeznek. Ennek megfelelően nem jelöljük az alábbiakat:
  - a teljes hasonulást (*Kertalja* és nem *Kertajja*, *Községháza* és nem *Kösségháza*),
  - a zöngéesség és a képzés helye szerinti részleges hasonulást (*Honvédtemetői* és nem *Honvéttemetői*, *Központ* és nem *Köszpont*, *Nagy-tanya* és nem *Naty-tanya*),
  - az ún. igazodást (*Honvédtemetői* és nem *Homvédtemetői*),
  - az összeolvadást (*Jegyzői lakás* és nem *Jedzői lakás*, *Vagyonváltsági-fődek* és nem *Vagyonválcsági-fődek*),
  - a köznyelvvel megegyező rövidülést (*Tollbegyűjtői* és nem *Tolbegyűjtői*, *Hallgatói-határ*, és nem *Halgatói-határ*).
- Az itt felsoroltaktól eltérően jelöljük viszont, ha a kiejtés nem a köznyelvi hangtörvény szerint módosul (pl. *Ötfenhódas*, *Vazs-vőgy*).

- A nyelvjárási lejegyzés terén tapasztalatlan gyűjtők kérhetik, és célszerűen kérjük is leginkább a gyűjtés kezdetén és a felvetődő kérdések alkalmával a szemináriumvezetők, témavezetők, koordinátorok segítségét, akik az interjúk során rögzített **hangfelvételek** felhasználásával pontosítani tudják a gyűjtő által lejegyzett formákat.
- A fonetikus átírással lejegyzett alakok **számítógépen történő rögzítése** során a következőkre kell ügyelni:
- A magyar egyezményes hangjelölés tipográfiaileg megkövetelt betűtípusa a kurzív antikva. (A kurzív antikvát könnyen megismeri a betűtípus dőlt *a* betűjéről, ami nem az álló a egyszerű dőlt változta (*a*), hanem egy másik betűforma: *a*.) Mivel ez manapság minden számítógépen rendelkezésre áll, használjon ilyen betűtípust, lehetőleg a Times New Roman!
- A szövegek számítógépes rögzítésére lehetőleg a Times New Roman fontot és ennek a karaktereit használjuk! (A UNICODE diakritikus jeleit és azok kódjait [itt találja meg.](#))

6.4.3. A HELYNEVEK HELYESÍRÁSA

- A magyar helynevek helyesírásában két szabályzatra kell támaszkodnunk:
- az [akadémiai helyesírási szabályzat](#) tizenkettedik kiadásának megfelelő pontjaira és
- a *Földrajzi nevek helyesírása* című kiadványra, amely a fenti szabályzatban nem részletezett, bonyolultabb eseteket szabályozza.

- **Egybeírandók** az alábbi névtípusok:
  - a településnevek
  - a településrészek, ill. külterületi lakott helyek megnevezései
    - ezek jellegzetesen a földrajzi köznévi utótagjukról ismerhetők fel: *Ferencváros* 'városrész', *Alsófalu* 'településrész', *major*, *puszta*, *háza* stb. utótagú nevek mint külterületi lakott helyek nevei
    - egybeírandók a természeti nevekből alakult településrésznevek is: *Nagyerdő*, *Pasarét*
    - kivétel: ha a jelzői rész különírandó nevet tartalmaz, az utótag kötőjellel kapcsolandó: *Baros Gábor-telep*, *Kovács János-akna*
  - ha a névben nincs földrajzi köznév: *Ebédlátó*, *Szakállszárító*; ezeket akkor is egybeírjuk, ha a megfelelő közszói szerkezetet különírnánk: *Nekaszáld*
  - ha a név összetett szóként értékelhető földrajzi köznévből áll: *Disznólegelő*, *Kőbánya* – ezek állományát nehéz meghatározni: ehhez alapul szolgálhat a *Földrajzi nevek helyesírása* listája, és segítségünkre lehet a [Magyar földrajzi köznevek tára](#) is.

- **Kötőjellel írandók** az alábbi névtípusok:
- a név utótagjaként olyan földrajzi köznévi szerepel, amelyet a *Földrajzi nevek helyesírása* a kötőjellel kapcsolandók között sorol fel: *hegy, rét, dűlő*
  - a földrajzi köznevek csoportjai közül messze ez a legnépesebb, ezért inkább a kivételeket célszerű megjegyezni: egyrészt a fentebb említett település(rész)t jelölő egybeírandó, másrészt az alább említett különírandó földrajzi közneveket
  - a földrajzi köznévi utótagot tartalmazó nevek előtagja lehet közszó vagy tulajdonnév is: *Sós-patak, Bogács-rét*
  - az előtag egybeírandó, ha egyébként is egybeírandó lenne: *Máriapusztai-tábla, Ébédlátó-hegy*
- ha a név utótagjaként helynévi névrész áll: *Külső-Ebédlátó, Nagy-Villám*
- többszörös kötőjeles írásmódot akkor alkalmazunk, ha akár az elő-, akár az utótagban eleve kötőjeles írásmódú névrész szerepel: *Alsó-Döbrési-rét, Külső-Ebédlátó-domb*
  - a neveket legfeljebb három részre tagolhatjuk a kötőjeles írásmóddal: *Kutasérparti-Alsó-csatorna*

- **Különírandók** az alábbi névtípusok:
- az utak, utcák és más közterületek nevei
  - ezek a második névrészként álló földrajzi köznévről egyértelműen felismerhetők, listájukat az *Földrajzi nevek helyesírása* tartalmazza
  - az utcanévek bővítményi része akár több szóból is állhat: ha ez tulajdonnév, annak megfelelően írjuk: *Mosoni-Duna sétány*, *Fehér Hajó utca*
  - ha viszont az előtag olyan helynév, amelyben eredetileg kötőjeles írásmódú földrajzi köznév található, utcanév részeként ezt egybeírjuk: *Szemlőhegyi utca*, *Kerekerdő sétány*
  - különírjuk az utcanév egésze előtt álló megkülönböztető szerepű jelzőt: *Alsó Törökvész út*, *Felső Törökvész út*
- az épületek, építmények nevei, abban az esetben is, ha a benne működő intézmény nevével van helyként is megjelölve: *Veres templom*, *Hagymási csárda*
  - kivételt képeznek azok az idetartozó nevek, amelyeknek az előtagja személynév, ezek kötőjellel írandók: *Anna-templom*, *Hajzer-ház*
  - ugyanígy kezeljük a tanyaneveket is, ha ezek előtagja személynév: *Kovács-tanya*, *Kis Péter-tanya*
- a jelölt összetételek
  - a jelölt birtokos jelzős összetételek, abban az esetben is, ha az utótag földrajzi köznév: *Döbrés alja*, *Híd ága*
  - a jelölt határozós szerkezet, abban az esetben is, ha az utótag földrajzi köznév: *Gyepre járó*, *Tóra dűlő*
- a névutós és határozós szerkezetek: *Szőlőhegy alatt*, *Túl a Kraszna*

6.5. A NÉV JELÖLTJÉRE VONATKOZÓ ISMERETEK

A **névadást** szemantikailag tudatos tevékenységnek tekintjük, ami azt jelenti, hogy a névben az általa jelölt helynek valamely sajátosságai fejeződnek ki. Ezért fontos az is, hogy a gyűjtés során a nevek denotátumairól – a név szempontjából releváns – információkat szerezzünk, még abban az esetben is, ha a név mai nyelvi állapotában már nem jelenik meg a leíró jelleg.

A határrészek esetében fontos bemutatni a domborzati jellegüket, megadni a pontos elhelyezkedésüket, jelezni az esetleg nyelvileg is kifejeződő rész–egész viszonyokat. De fontos információ lehet a terület jellemző művelési jellege vagy éppen ennek változása, illetőleg tulajdonviszonyainak az alakulása. A belterületen és a külterületen található építmények esetében szó eshet ezek egykori és mai funkciójáról, tulajdonosaik változásáról, a hozzájuk kapcsolódó eseményekről, történetekről. Mindezek a jegyek nemcsak az adott hely jellemzése szempontjából lehetnek fontosak, hanem a név nyelvi magyarázatához is támpontul szolgálhatnak.

A szócikkekbe foglalt szövegekészletekre [itt talál](#) példákat.

6.6. A NÉV NYELVI JELLEGÉRE VONATKOZÓ ISMERETEK

- az interjúk során rá kell kérdezni a nevek eredetére
- A mikronevek nagy része a lexikális felépítését illetően áttetsző név, pl. *Anna-kert*, *Nagy Elek tanyája*, *Csillag-erdő*. E nevek kapcsán fel kell derítenünk, hogy a névben található nyelvi elemek, szavak milyen értelműek a helyi használatban. Ebben az alábbi szempontokra érdemes figyelmet fordítani.
- a *gát* 'kövesút' és 'töltés' jelentésben, a *dűlő* 'szántóföld' és 'út' jelentésben
- *Bíró-zug* esetében a *Bíró* névrész köznévként vagy személynévként szerepel-e a névben
- a földrajzi köznevek (pl. *szer*, *szeg*) ismertek-e közszoói értelemben is

6.6. A NÉV NYELVI JELLEGÉRE VONATKOZÓ ISMERETEK

- Már többször is érintettük a nevek **helyragos formáinak** dokumentálását, az alábbiakban összefoglalóan szólunk az ezzel kapcsolatos feladatokról.
- A településnevek, településrésznevek, külterületi lakott helyek nevei esetében mindenképpen meg kell adni azok határozóragos formáit. Ha többféle toldalékot is használnak a helybeliek (pl. *Győrött ~ Győrben*), ezek mindegyikét fel kell tüntetni a gyűjteményben, lehetőleg a használati gyakoriságra, névhasználói rétegre stb. vonatkozó információkkal együtt.
- A területeket, domborzati formákat jelölő nevek esetében nem szükséges mechanikusan, minden esetben feltüntetni a határozóragos formákat (pl. *Proletár-dűlőben, Kis-dombon*), csupán olyankor, amikor a névforma nem teszi egyértelművé ezt (pl. *Nyócasba, Bajtvába*).
- Utak, épületek, építmények nevei esetében nem kell ilyen alakokat feltüntetni.

6.7. A HIÁNYZÓ INFORMÁCIÓK KIEGÉSZÍTÉSE

- A gyűjtés előrehaladtával, az interjúk számának gyarapodásával együtt természetes, hogy
- egyre kevesebb új név fog előkerülni,
- az újabb és újabb interjúk során azonban ennek ellenére tovább kell törekedni a nevek állományának bővítésére, de emellett egyre inkább cél lehet az egyes nevek esetében mutatkozó információhiányok eltüntetése is.
- A feldolgozás során megmutatkozó hiányokról a gyűjtő akár külön listát is készíthet magának, melynek segítségével
- a megfelelő név előkerülésekor a hiányzó információra vonatkozó kérdést fel tudja tenni,
- vagy az interjú végeztével akár közvetlenül is rákérdezhet a hiányokra.
- Hiányok: ezek listájával a terepmunka lezáró szakaszaként érdemes ismét felkeresni a legjobb adatközlő(ke)t.
- Mindezt – a minél teljesebb adatállomány egybeállításának érdekében – akár több alkalommal is megtehetjük.